

Teoria polityki społecznej

Wolność jako podstawa teorii normatywnej polityki społecznej

Wykład 12

dr hab. Ryszard Szarfenberg

<http://rszarf.ips.uw.edu.pl/tps/dzienne/>

Rok akademicki 2021-2022

Treść wykładu

1. Uzasadnienie wyboru trzech wartości do rozważania w ramach teorii normatywnej polityki społecznej
2. Trzy podstawowe obowiązki państwa wobec wartości, jaką jest wolność
3. Pojęcie wolności a pojęcie polityki społecznej w literaturze na temat polityki społecznej, postępu społecznego i ewaluacji *welfare state*
4. Kilka różnych pojęć wolności i ich konsekwencje dla teorii normatywnej polityki społecznej
5. Argumenty za i przeciw polityce społecznej odwołujące się do wolności
 - 1) Argumenty za tym, że polityka społeczna zmniejsza wolność
 - 2) Argumenty za tym, że polityka społeczna zwiększa wolność
6. Podsumowanie
7. Literatura

Teoria opisowa konceptualna na tle innych rodzajów teorii naukowej polityki społecznej

1. **Teoria opisowa – umożliwia opis polityki społecznej**
 - a) Definicje konceptualne umożliwiają rozumienie ogólnych pojęć
 - b) Definicje operacyjne polityki społecznej umożliwiają jej obserwację i pomiar
2. **Teoria wyjaśniająca – umożliwia wyjaśnianie polityki społecznej w czasie i przestrzeni**
 - a) Hipotezy dotyczące przyczyn polityki społecznej i mechanizmów przyczynowych
 - b) Hipotezy dotyczące skutków polityki społecznej i mechanizmów skutkowych (patrz wykłady o ewaluacji)
3. **Teoria normatywna – umożliwia ocenianie polityki społecznej**
 - a) Teoria dobra człowieka (bez tej teorii trudno jest zidentyfikować dobro i zło w społeczeństwie oraz to, jaka powinna być polityka społeczna)
 - b) Teoria oceniania polityki społecznej w oparciu o teorię dobra człowieka (patrz wykłady o ewaluacji)
4. **Teoria praktyczna – umożliwia świadome zmienianie polityki społecznej**
 - a) Teoria łącząca teorię naukową (1-3) z praktyką pracy z polityką społeczną
 - b) Teoria zmieniania polityki społecznej w oparciu o teorię 4a

Wybór wartości dla celów wykładowych

- Ten wykład rozpoczyna dyskusję zagadnień teorii normatywnej polityki społecznej na podstawie trzech ważnych wartości społecznych: **wolności, sprawiedliwości i solidarności**
- **Dlaczego te wartości?** Były to wartości Rewolucji francuskiej (*Liberté, égalité, fraternité, ou la mort*), od nich też można wywodzić główne nurty myśli politycznej ostatnich wieków: **liberalizm (priorytet dla wolności)**, socjalizm (priorytet dla sprawiedliwości) i chrześcijańską demokrację (priorytet dla solidarności)

Trzy powinności polityki społecznej wobec wartości społecznych, czyli teoria normatywna wskazująca obowiązki polityki społecznej w służbie dobra społecznego

1. Polityka społeczna powinna chronić daną wartość społeczną przed jej naruszeniami ze strony podmiotów prywatnych

2. Polityka społeczna nie powinna naruszać danej wartości społecznej poprzez swoje działania, o ile nie wymaga tego powinność pierwsza

3. Polityka społeczna powinna działać na rzecz danej wartości społecznej również poprzez inne działania, niż powstrzymywanie innych i siebie od jej naruszania

Podejście to zostało zainspirowane **teorią normatywną obowiązków państwa** wyprowadzoną z koncepcji praw człowieka

1. Prawa człowieka uzasadniane są na podstawie wartości społecznej jaką jest **godność człowieka**
2. **Z godności można wyprowadzić inne wartości społeczne**, np. **wolność**
3. **Z praw człowieka wynikają trzy obowiązki po stronie państwa** (w tym polityki społecznej):
 - 1) **ochrony,**
 - 2) **poszanowania,**
 - 3) **realizacji.**

Polityka społeczna i jej trzy podstawowe obowiązki wobec wolności

Polityka społeczna zwykle jest krytykowana ze względu na naruszenie wolności, np. za paternalizm – ograniczanie wolności jednostki dla jej dobra

Jeżeli wartością społeczną jest wolność jednostki, to polityka społeczna **powinna być z nią zgodna, wpływać na nią dodatnio**

Trzy twierdzenia normatywne o polityce społecznej wynikające z wymogu, aby była ona zgodna z wolnością

1. Polityka społeczna powinna chronić wolność obywateli przed jej naruszeniami ze strony innych obywateli (co może naruszać wolność tych drugich)

2. Polityka społeczna nie powinna naruszać wolności obywateli poprzez swoje działania, o ile nie wymaga tego powinność pierwsza

3. Polityka społeczna powinna działać na rzecz wolności również poprzez działania inne niż powstrzymywanie innych i siebie od jej naruszenia

Pojęcie wolności łączone z polityką społeczną w literaturze na temat polityki społecznej, postępu społecznego i ewaluacji *welfare state*

Wolność jako część dobra społecznego w kryteriach postępu społecznego (sekwencja zmian społecznych od stanów gorszych do lepszych)

1. Stopień, w jakim zapewnione jest bezpieczeństwo ludzkie
2. Możliwości rozwoju i spożytkowania potencjału zdolności i umiejętności
3. Stopień przeciwdziałania różnym postaciom dyskryminacji, stopień zwiększania równości szans, respektowania sprawiedliwego rozkładu uprawnień i zobowiązań
4. **Zakres podmiotowości i autonomii członków społeczeństwa, wolności negatywnej – od wszelkiej przemocy i wolności pozytywnej – do wyboru sposobu życia oraz uczestniczenia w decyzjach publicznych**
5. Możliwości kultywowania swej tożsamości etnicznej i kulturowej członków społeczeństwa
6. Siła więzi społecznych i wzajemnej solidarności

Autorem tej koncepcji był Jan Danecki, w jego ujęciu były to kryteria postępu społecznego

Wolność wśród wartości ustalanych jako ważne dla polityki społecznej lub dla jej oceny

- Wartości tradycyjnie zrośnięte z pojęciem polityki społecznej
 1. Kolektywizm
 2. Równość
 3. Bezpieczeństwo
 4. Życie
- Wartości nowe i zalecane
 5. **Wolność**
 6. Efektywność
- Wartości pod względem których ocenia się *welfare state*
 1. Wspieranie efektywności ekonomicznej
 2. Ograniczanie ubóstwa
 3. Wspieranie równości społecznej
 4. Wspieranie integracji społecznej i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu
 5. Wspieranie stabilności społecznej
 6. **Wspieranie autonomii**

Czym jest wolność? Definiowanie wolności,
doktryny wolności i koncepcje polityki społecznej z
nich wywodzone

Wolność jako swoboda działania – wolność negatywna w dwóch ujęciach

1. Wolność to **nieograniczona swoboda działania** zgodnie z własną wolą działającego (ujęcie szerokie)
2. Wolność to nieograniczona swoboda działania zgodnie z własną wolą działającego **i prawami, które mu przysługują** (ujęcie wąskie) -
„wolność polega na czynieniu tego wszystkiego, co nie szkodzi drugiemu”
 - Konsekwencja 1): **działanie zgodne z własną wolą, ale takie, do którego nie miał prawa działający nie jest wolne** w świetle tej definicji
 - Konsekwencja 2): **działanie zgodne z własną wolą, ale takie, które świadomie zaszkodziło komuś innemu nie jest wolne** w świetle tej definicji

Wolność jako pozytywna władza lub zdolność robienia tego, co jest tego warte

- „mamy na myśli nie tylko wolność robienia tego, co się chce niezależnie od tego czym to jest... Gdy mówimy o wolności jako o czymś, co jest wysoko cenione, mamy na myśli **pozytywną władzę lub zdolność robienia lub cieszenia się czymś, co jest tego warte**” (T.H. Green)
- Różnica między **wolnością pozytywną** a **wolnością negatywną** (Isaiah Berlin)
 - **Wolność pozytywna polega na tym, że człowiek jest sam sobie panem, sam kieruje swoim życiem**
 - **Wolność negatywna polega na tym, że inni nie przeszkadzają człowiekowi czynić tego, co zechce**

Cytat dotyczący rozumienia pojęcia autonomii w koncepcji Corneliusa Castoriadis

„To, co autonomia implikuje, to szczególny sposób bycia, w którym osoba **odrzuca bycie pasywnym produktem swojej psychiki i historii na rzecz bycia aktywnym współautorem swojego życia....** Zakłada to praktyki introspekcji, refleksji i deliberacji, które pomagają jednostce **wyjść poza własne zinternalizowane zachowania, rutyny, przekonania i pragnienia, aby krytycznie ocenić ich znaczenie, zasadność i celowość...**”

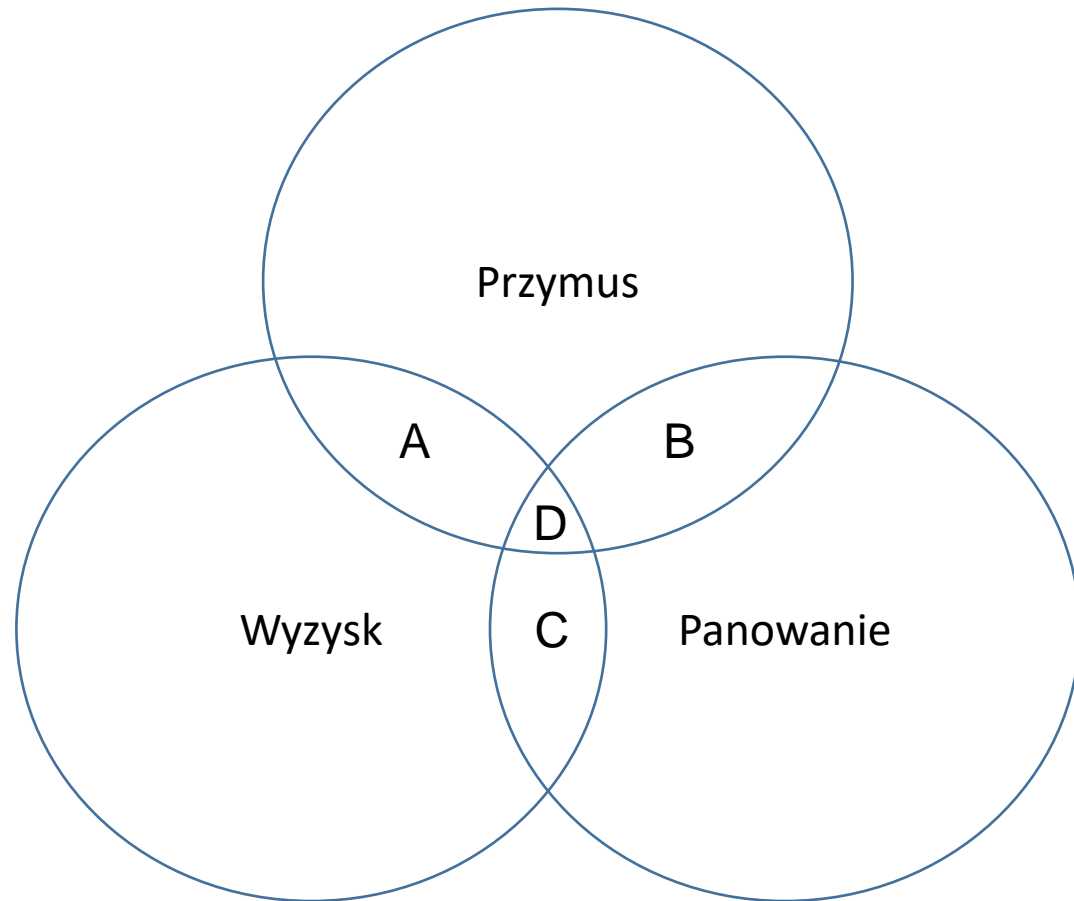
Cytat pochodzi z interesującego tekstu na temat koncepcji wolności dla ruchu preferującego ochronę klimatu i środowiska nad wzrost gospodarczy (*degrowth*). W tekście przeciwstawiono teorię Castoriadis neoliberalnej teorii wolności: [Felix Windegger, Clive L. Spash, *Reconceptualising Freedom in the 21st Century: Degrowth vs. Neoliberalism*, 2021](#)

Wolność jako nie-dominacja

- Wolność to **działanie ludzi niezdominowanych przez innych**
- Trzy formy dominacji
 1. **Przymus** – zdolność kogoś do swobodnego działania ze szkodą dla dobra kogoś innego
 2. **Panowanie** – dobrowolne podporządkowanie się woli kogoś innego
 3. **Wyzysk** – władza wykorzystywana jest do tego, aby odebrać komuś część jego własności
- Kombinacje form dominacji
 - Przymus i panowanie
 - Przymus i wyzysk
 - Panowanie i wyzysk
 - Przymus, wyzysk i panowanie

[M. J. Thompson, *Reconstructing republican freedom: A critique of the neo-republican concept of freedom as non-domination*, 2013](#)

Trzy rodzaje dominacji i możliwe ich kombinacje

A - Przymus i wyzysk
B - Przymus i panowanie
C - Panowanie i wyzysk
D - Przymus, wyzysk i panowanie

Wolność jako zdolność do działania i jego swoboda w granicach praw – dwa warunki

1. Warunek wolności do działania: cechy fizyczne i psychiczne, pozycja społeczna i zasoby materialne danej osoby stwarzają jej **szerokie pole dla wyrażania siebie, wybierania i działania**

- Konsekwencja: ograniczenia wewnętrzne i zewnętrzne dla działania naruszają ten warunek

2. Warunek wolności od ingerencji i ograniczeń: brak rzeczywistych lub potencjalnych niekoniecznych i krzywdzących ingerencji, manipulacji, ograniczeń i wymogów w stosunku do tej osoby, narzuconych wolą i działaniami innych

- Konsekwencja: konieczne i dobroczynne (niekrzywdzące) ingerencje, manipulacje, ograniczenia i wymogi nie naruszają tego warunku

Trzy nurty ideowe: libertarianizm (neoliberalizm), liberalizm, neorepublikanizm

1. Wolność jako **swoboda działania**: jak najmniej ograniczeń dla działania jednostki w społeczeństwie to podstawowe założenia **klasycznego liberalizmu**, w wersji współczesnej – **neoliberalizm** lub **libertarianizm**
2. Wolność jako **możliwość prowadzenia życia takiego, jakie zasadnie się ceni**: jak najwięcej możliwości życiowych – **współczesny liberalizm** (inspiracja Amartya Sen *capability approach**)
3. Wolność jako **niedominacja**: jak najmniej dominacji jednych ludzi nad innymi w społeczeństwie – **neorepublikanizm**

[*Anna Kurowska, *Capability approach jako podejście badawcze w polityce społecznej*, Polityka Społeczna, 2017](#)

Stwierdzenia normatywne dotyczące polityki społecznej wyprowadzone z trzech koncepcji wolności

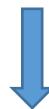
Wolność jako **swoboda działania**:
jak najmniej ograniczeń dla
działania jednostki w
społeczeństwie

1. Polityka społeczna powinna chronić swobodę działania
2. Polityka społeczna nie powinna naruszać swobody działania
3. Polityka społeczna powinna realizować swobodę działania

Libertariańska teoria normatywna
polityki społecznej

Wolność jako **możliwość
prowadzenia życia takiego, jakie
zasadnie się ceni**: jak najwięcej
możliwości wyboru sposobu
życia

1. Polityka społeczna powinna chronić możliwości wyboru sposobu życia
2. Polityka społeczna nie powinna ograniczać tych możliwości
3. Polityka społeczna powinna zwiększać te możliwości

Liberalna teoria normatywna polityki
społecznej

Wolność jako **niedominacja**: jak
najmniej wyzysku, przymusu i
panowania jednych ludzi nad
innymi w społeczeństwie

1. Polityka społeczna powinna chronić przed dominacją (wyzyskiem, przymusem, panowaniem)
2. Polityka społeczna nie powinna dominować nad obywatelem
3. Polityka społeczna powinna realizować zasadę niedominacji

Neorepublikańska teoria
normatywna polityki społecznej

Argumenty za i przeciw polityce społecznej odwołujące się do wolności

Jeżeli stanowisko, że polityka społeczna jest sprzeczna z wolnością byłoby bardziej przekonujące niż to, że może ona być zgodna z wolnością, to teoria normatywna polityki społecznej z jej trzema obowiązkami wobec wolności byłaby bardzo trudna do zastosowania w praktyce, np. **jak ma się powstrzymać od naruszania wolności, skoro jej istotą jest jej naruszanie za pomocą podatków oraz nakazów i zakazów?** Dlatego też w teorii normatywnej polityki społecznej opartej na wolności ważną rolę ma taka dyskusja

Krytyka polityki społecznej ze względu na wolność

- „*Wolność jest tylko jedną z wielu wartości, którym ono [państwo opiekuńcze] służy. Większość argumentów przeciwko państwu opiekuńczemu (welfare state) opiera się na domniemaniu, że **szkodzi ono wolności***” (Robert E. Goodin)
- Można wyróżnić dwa stanowiska i argumenty je uzasadniające
 - **Argumenty za stanowiskiem, że polityka społeczna ogranicza wolność**
 - **Argumenty za stanowiskiem, że polityka społeczna zwiększa wolność**
- Pytanie, które ze stanowisk jest lepiej uargumentowane, bardziej przekonujące?

Argumenty za stanowiskiem, że
polityka społeczna ogranicza
wolność od i wolność do

Wolność dysponowania własnością

- Sens argumentu: **polityka społeczna wymaga przymusowego opodatkowania**
- Polityka społeczna ogranicza wolność
 - (*czyją?*) podatników
 - (*od czego?*) od prawnego przymusu zagrożonego sankcjami – odmowa płacenia podatków spowoduje kary pieniężne i inne
 - (*do czego?*) do dysponowania ich własnymi dochodami według ich woli – podatek odbiera część uczciwie zarobionego dochodu

Wolność wyrażania preferencji w stosunku do usług społecznych

- Sens argumentu: **polityka społeczna jest zuniformizowana, nie uwzględnia różnych preferencji użytkowników**
- Polityka społeczna ogranicza wolność
 - (*czyją?*) obywateli
 - (*od czego?*) od konieczności korzystania z wystandardyzowanych usług gwarantowanych wszystkim
 - (*do czego?*) do wyrażania własnych gustów w zakresie korzystania z usług społecznych – nie można wybrać ilości, ani jakości usługi

Wolność do postępowania zgodnie ze swoją wolą

- Sens argumentu: **polityka społeczna jest paternalistyczna, czyli w imię dobra obywatela narzuca mu to, co ma robić i to czego ma nie robić**
- Polityka społeczna ogranicza wolność
 - (*czyją?*) obywateli, i w szczególności korzystających z jej usług
 - (*od czego?*) nakazów i zakazów o charakterze prawnym – obywatel musi się podporządkować nakazom i zakazom, w tym korzystając z usług polityki społecznej
 - (*do czego?*) do działania zgodnie ze swoimi preferencjami

Wolność od biurokratycznych wymogów

- Sens argumentu: **polityka społeczna wymaga od obywatela spełnienia wymogów narzucanych przez urzędników**
- Polityka społeczna ogranicza wolność
 - (*czyją?*) korzystających z usług i świadczeń
 - (*od czego?*) od nakładanych administracyjnie warunków dotyczących zachowania
 - (*do czego?*) do postępowania zgodnie z własnymi preferencjami

Wolność jako niezależność od państwa

- Sens argumentu: **polityka społeczna uzależnia od państwa i sprawia, że państwo staje się niezbędne**
- Polityka społeczna ogranicza wolność
 - (*czyją?*) korzystających ze świadczeń
 - (*od czego?*) psychologicznego i ekonomicznego uzależnienia od państwa, od którego zależy zaspokojenie podstawowych potrzeb
 - (*do czego?*) do niezależnego od państwa organizowania zaspokajania swoich potrzeb

Wolność kształtowania ustroju społeczeństwa

- Sens argumentu: **raz wprowadzona polityka społeczna nie może być usunięta z życia społecznego**
- Polityka społeczna ogranicza wolność
 - (*czyją?*) korzystających ze świadczeń
 - (*od czego?*) ograniczeń prawnych, administracyjnych i politycznych związanych z ustrojem
 - (*do czego?*) do ustanawiania takiej organizacji społecznej, w której nie będzie polityki społecznej

Polityka społeczna jako koń trojański partii antydemokratycznej

- Sens argumentu: **partia mająca zamiar wprowadzić rządy niedemokratyczne proponuje hojną politykę społeczną, zjednuje tym samym większość wyborców, a po wygraniu wyborów demontuje demokrację i ogranicza wolność**
- Polityka społeczna ogranicza wolność
 - (*czyją?*) obywateli
 - (*od czego?*) ograniczeń prawnych, administracyjnych i politycznych związanych z niedemokratycznym rządem
 - (*do czego?*) do ustanawiania takiej organizacji społeczeństwa, w której państwo będzie szanowało wolnościowe prawa człowieka

Argumenty za stanowiskiem, że
polityka społeczna zwiększa
wolność od i wolność do

Polityka społeczna ogranicza ubóstwo, które ogranicza wolność, a więc jest dobra dla wolności

- Jeżeli wybór zawiera dwie opcje, a jedną z nich jest deprivacja podstawowych potrzeb (ubóstwo, głód), to **czy jest to sytuacja odpowiadająca ideałowi wolnego wyboru?**
- Analogia do wyboru w sytuacji groźby: „pieniądze albo śmierć”. Czy swobodnie wybieramy, gdy mamy perspektywę: „**praca albo śmierć głodowa**” (ubóstwo)?
- Jeżeli odpowiemy, że wybór z ubóstwem jako konsekwencją jednej z opcji nie jest wolny, to polityka społeczna usuwająca ubóstwo jest dobra dla wolności

Wolność do życia zgodnie z własnymi preferencjami

- Sens argumentu: **ubóstwo przeszkadza w prowadzeniu takiego życia, jakie się chce prowadzić, ubóstwo naraża na dominację innych**
- Polityka społeczna zwiększa wolność
 - (*czyją?*) korzystających z usług i świadczeń
 - (*od czego?*) społecznych i ekonomicznych ograniczeń, które związane są z życiem w ubóstwie i zależnością od woli tych, od których zależy uniknięcie śmierci głodowej
 - (*do czego?*) do życia zgodnie z własnymi preferencjami

Wolność od pokusy stronniczości

- Sens argumentu: **obowiązkowa polityka społeczna dla wszystkich powoduje, że każdemu zależy, aby poprawiło się wszystkim, gdyż wtedy i jemu się poprawi**
- Polityka społeczna zwiększa wolność
 - (*czyją?*) obywateli
 - (*od czego?*) od ograniczeń natury psychologicznej, które polegają na tym, że ludzie dążą do swojego własnego dobra nie zwracając uwagi na dobro innych
 - (*do czego?*) do okazywania bezstronności

Wolność zachowania podstawowych zasad życia społecznego

- Sens argumentu: **polityka społeczna sprawia, że niektóre dobra i usługi są wyłączone z rynku, a tym samym zmniejsza pokusę traktowania ich tak, jakby były towarem**
- Polityka społeczna zwiększa wolność
 - (*czyją?*) obywateli
 - (*od czego?*) od praktycznych i psychologicznych ograniczeń, które sprawiają, że ludzie traktują określone dobra i usługi jak towar na sprzedaż, choć ze względów moralnych nie powinny być one tak traktowane
 - (*do czego?*) do działania zgodnie z zasadami życia społecznego uważanymi za podstawowe

Podsumowanie argumentów

Tabela 13. Wpływ polityki społecznej na wolność

Argument	Wpływ na wolność	Czyją?	Od czego (bariery)?	Do czego (działania, warunki)?
własność	ogranicza	obywatele jako podatnicy	przeszkody prawne	rozporządzania własnością według woli
uniformizm	ogranicza	obywatele	przeszkody prawne	wyrażanie różnych gustów w stosunku do usług społecznych
bezstronność	wzmacnia	obywatele	przeszkody psychologiczne	okazywanie moralnej bezstronności
paternalizm	ogranicza	klienci polityki społecznej	przeszkody prawne	dążenie zgodne z własnymi preferencjami
nadmierna biurokracja	ogranicza	klienci polityki społecznej	przeszkody prawne i biurokratyczne	życie własnym życiem według własnej woli

- Liczba argumentów za tym, że polityka społeczna ogranicza wolność: 6 (+1 koń trojański)
- Liczba argumentów za tym, że polityka społeczna wzmacnia wolność: 3
- Pytanie, czy wszystkie argumenty mają taką samą wagę, **jeżeli argumenty za tym, że PS wzmacnia wolność mają większą wagę, to mniejsza liczba nie oznacza przegranej w dyskusji**

Tabela 13. Wpływ polityki społecznej na wolność

Argument	Wpływ na wolność	Czyją?	Od czego (bariery)?	Do czego (działania, warunki)?
uzależnienie	ogranicza	klienci polityki społecznej	przeszkody psychologiczne i ekonomiczne	dążenie do alternatywnych rozwiązań społecznych i politycznych
nieodwracalność	ogranicza	obywatele	przeszkody biurokratyczne i polityczne	dążenie do alternatywnych rozwiązań społecznych i politycznych
ubóstwo	wzmacnia	klienci polityki społecznej	przeszkody społeczne i ekonomiczne	życie własnym życiem wedle własnej woli
moralizm	wzmacnia	obywatele	przeszkody psychologiczne i praktyczne	działanie według ważnych zasad moralnych

Źródło: R. E. Goodin (1988b, s. 331).

Dyskusja zob. [R. Szarfenberg, Krytyka i afirmacja polityki społecznej, IFiS PAN, 2008, rozdział 4](#)

Czego się nauczyliśmy? Podsumowanie

1. Teoria normatywna polityki społecznej opiera się na wartościach społecznych, spośród których duże znaczenie polityczne miały: wolność, sprawiedliwość i solidarność
2. Ze stwierdzenia, że polityka społeczna powinna chronić, szanować i realizować wartości społeczne wynika, że ma takie same obowiązki wobec wolności
3. Wolność i autonomię umieszczano na listach kryteriów oceny postępu społecznego (Danecki), postulowanych podstawowych wartości polityki społecznej (Supińska) i kryteriach jej oceny (Goodin)
4. Wolność jest różnie rozumiana, np. jako brak ograniczeń dla działania, jako zdolność do działania według własnego projektu życiowego, jako brak dominacji (panowania, wyzysku, przymusu) w społeczeństwie
5. Z trzech głównych koncepcji wolności wyprowadza się jej trzy doktryny (libertarianizm, liberalizm i neorepublikanizm), które służą do konstruowania wolnościowych teorii normatywnych polityki społecznej
6. Polityka społeczna często jest krytykowana jako sprzeczna z wolnością, np. przymusowe opodatkowanie, paternalizm, podporządkowanie decyzjom urzędników, ograniczenie wyboru ustroju, wprowadzanie ustrojów niedemokratycznych
7. Polityka społeczna jest jednak również uzasadniana w oparciu o wolność, np. zmniejsza ubóstwo, które ogranicza wolność, zmniejsza pokusy, aby działać tylko dla własnego dobra, czy żeby uczynić towarem to, co nim nie powinno być

Literatura obowiązkowa i film z wykładu

- [R. Szarfenberg, Polityka społeczna a wolność, w: Krytyka i afirmacja polityki społecznej, 2009](#)